

EINDWERKSTUK BACHELOR

UNIVERSITEIT
UTRECHT

2021

Begeleider: Dr. mr. D.P.H Napolitano
E-mail: d.p.h.napolitano@uu.nl

Student: Anne Juliënne Schouten
E-mail: a.j.schouten2@students.uu.nl

Datum, plaats:
22 januari 2021, Amsterdam

Woordenaantal: 8764

‘In hoeverre is er sprake van (dis)continuïteit tussen het gedachtegoed van *Cinque Stelle* en *de Lega* en het stemgedrag binnen het Europees Parlement?’

Samenvatting

Populisme is al jaren aanwezig binnen het Italiaans gedachtegoed, maar de afgelopen decennia is er sprake van een toenemende kloof tussen de politieke 'elite' en de burgers. Deze kloof zorgde ervoor dat politieke partijen manieren zochten om deze te overbruggen. De opkomst van (populistische) partijen als *Cinque Stelle* en *de Lega* zijn daar voorbeelden van. Zij beloven de burger onder meer een oplossing voor de verstoorde vertrouwensrelatie tussen de burger en politiek. In dit bachelor eindwerkstuk wordt onderzocht in hoeverre het gedachtegoed van de (populistische) partijen *Cinque Stelle* en *de Lega* overeenkomt met het stemgedrag binnen het Europees Parlement op de thema's: budget, migratie en klimaat.

Inhoud

1. Inleiding	2
1.1 Historiografisch kader	3
1.2 Doel van het onderzoek en hoofdvraag	6
1.3 Bronnenmateriaal en methodiek	7
1.3.1 Overzicht verschillend brongebruik interviews	9
1.3.2 Overzicht van de leden van het achtste Europese Parlement (2014-2019).....	9
1.4 Structuur van het onderzoek	10
2. Een korte geschiedenis van <i>de Lega</i> en <i>Movimento Cinque Stelle</i>	10
2.1 <i>De Lega (Nord)</i>	11
2.2 <i>Movimento Cinque Stelle</i>	12
3. Een analyse van het discours van <i>de Lega</i> en <i>Movimento Cinque Stelle</i>	14
3.1 <i>De Lega</i>	14
3.1.1 Het nationaal budget voor de Europese Unie	14
3.1.2 Het migratie-debat	16
3.1.3 Het klimaat	17
3.2 <i>Movimento Cinque Stelle</i>	18
3.2.1 Het nationaal budget voor de Europese Unie.....	19
3.2.2 Het migratie-debat	20
3.2.3 Het klimaat	22
4. Een vergelijkingsanalyse	24
4.1 De stemresultaten van <i>de Lega</i>	24
4.2 De stemresultaten van <i>Movimento Cinque Stelle</i>	25
5. Conclusie.....	27

1. Inleiding

In juli 2019 wordt in het blad: *'Politico'* – ondersteund door de Europese Unie – een artikel met als titel: *'Italy's populists gain upper hand in EU fight'* geplaatst.¹ Italië wordt al langere tijd gezien als de voedingsbodem voor het moderne populisme. Hoewel het populisme door de jaren heen al aanwezig was binnen het Italiaanse gedachtegoed, is het na de politieke periode van Berlusconi in de schijnwerper komen te staan. Hierbij resteerde een toenemende kloof tussen de politieke 'elite' en burgers.² Deze kloof zorgde ervoor dat politieke partijen manieren zochten om deze te overbruggen. De opkomst van partijen als *Cinque Stelle* en *de Lega* zijn daar voorbeelden van. Zij beloven de burger onder meer een oplossing voor de verstoorde vertrouwensrelatie tussen de burger en politiek. Hierbij worden het internet en sociale media ingezet voor grootschalige berichtenverspreiding.³ De vraag blijft echter, maken deze berichten enkel deel uit van het politieke spel en de campagne of zien wij het gedachtegoed van deze partijen uiteindelijk terug binnen het stemgedrag bij de Europese Unie?

---

¹ Silvio Borrelli, *'Italy's Populists Gain Upper Hand in EU Fight'*, (versie 3 juli 2019) <https://www.politico.eu/article/eus-own-goals-score-for-italys-populists/>. (21 januari 2021).

² Pepijn Corduwener en Arthur Weststeijn, *Het Italiaanse Experiment: Een Nieuwe Geschiedenis Van Modern Italië* (Amsterdam 2020) 6-13, aldaar 8.

³ Corduwener en Weststeijn, *Het Italiaanse Experiment: Een Nieuwe Geschiedenis Van Modern Italië*, 6-13, aldaar 9.

1.1 Historiografisch kader

Populistische partijen verkrijgen steeds meer macht op Europese grond. De dynamiek en ontwikkelingen die hieraan ten grondslag liggen, zijn door de jaren heen grootschalig behandeld. *In Right Wing Populism in Europe* van Ruth Wodak wordt aan de hand van een interdisciplinaire benadering een algemeen beeld geschetst van deze ontwikkelingen. Het begin van het moderne populisme is radicaal gezien een regering door burgers, oftewel een vorm van directe democratie. Populisme wordt hierbij beschreven als een ‘vaag concept’, welke breed te interpreteren is. Dit is dan ook direct het eerste nadeel van dit concept: want hoe regeren mensen zichzelf en hoe bestaat er een regering van iedereen? Naast de vraag hoe er geregeerd dient te worden, is ook inhoudelijk de vraag wie er onder het volk wordt verstaan. Het begint met ‘het volk’ als gegeven, waarbij de vraag: ‘wie is het volk?’ zich voordoet.⁴ In het handboek van Oxford *Modern Italian politics* wordt populisme in het hoofdstuk *Populism and the Lega Nord* beschreven als een concept zonder overeenkomstige definities.⁵ Desondanks zijn er een aantal ‘structurele kenmerken’ zoals sterk leiderschap, een uitdaging van het recht, aantrekkingskracht tot het volk en polarisering in ‘wij en zij’.⁶ Naast een uitwerking van het concept populisme, kan er ook gesproken worden van een ideologie. Hierbij wordt de nadruk gelegd op het ontstaan van zowel links als rechts ‘populisme’, waarbij het overeenkomstig ideaal een aanval is tegen de bestaande elite, banken en overheden.

Binnen de Italiaanse geschiedenis is het populisme een consistent gegeven gebleken. Vanaf de vroege jaren van de eerste republiek – het ontstaan van *Uomo Qualunque* of wel ‘*the common men*’, tot aan het politieke succes van Berlusconi en de opkomst van partijen als *Cinque Stelle* en *de Lega*. Italië bleek een voorloper te zijn; één van de eerste landen in Europa waar populisme voet aan de grond kreeg. In het werk van Corduwener en Weststeijn *Het Italiaanse Experiment* worden de verschillende populistische stromingen in Italië uiteengezet. Zij beschrijven hoe na de Tweede Wereldoorlog de eerste populistische golf werd ingezet. De

---

⁴ Anton Pelinka, *Right Wing Populism in Europe: Politics and Discourse* (London 2017) 3-22, aldaar 6.

⁵ Gianluca Passarelli, *The Oxford Handbook of Italian Politics*, (London 2019) 355-369, aldaar 362.

⁶ Passarelli, *The Oxford Handbook of Italian Politics*, 355-369, aldaar 363.

Italiaanse burgers werden aangetrokken door het populisme na jaren in angst onder het fascisme te hebben geleefd. De tweede populistische golf ontstond gedurende de jaren 1960 als een reactie op de 'civil rights' protesten in de Verenigde Staten en Frankrijk. Deze bewegingen bestonden veelal uit studenten en arbeiders. Er werd gestreden voor een hervorming van het economische model, vrede en ontwapening. Deze sociale kwesties brachten een nieuwe hiërarchie tussen verschillende generaties: de belangen van jonge mensen traden naar de voorgrond met vragen over het klimaat, kernenergie, en vrouwenrechten.⁷ Een overeenkomst tussen de eerste en tweede populistische golf zijn onder meer de kritische houding tegenover de overheid. Dit wordt daarmee ook gezien als een kenmerk van een populistische partij: een aanval tegen de bestaande elite.

Vanaf de jaren 1990 vond er in Italië een afname plaats in politieke participatie door een algemeen gebrek aan vertrouwen. Hierdoor ontstond er een derde populistische golf, waarbij ruimte vrijkwam voor nieuwe populistische partijen. *Forza Italia*, *Lega Nord* en *Cinque Stelle* verschenen op het politieke toneel. Niet lang daarna won Silvio Berlusconi in 1994 met zijn partij *Forza Italia* de nationale verkiezingen, waarbij hij werd verkozen als premier van Italië. In 1991, ten tijde van *Forza Italia*, werd *Lega Nord* opgericht onder leiding van Umberto Bossi. De naam 'Lega Nord' verraad al enigszins waar de partij voor stond: meer aandacht naar het Noorden van Italië, met als doel een totale regionale afscheiding.⁸ Deze discussie vond plaats onder 'de regionale kwestie', waarbij *Lega Nord* het Noorden van Italië in zijn volledigheid wilde afscheiden van de rest van het land. Na jaren van gematigd succes werd in 2013 *Lega Nord* onder leiding van Umberto Bossi overgenomen door Matteo Salvini. Salvini maakte deel uit van de transformatie van *Lega Nord*, door tijdens zijn eerste speech zijn excuses aan te bieden naar het Zuiden van Italië. In het onderzoek *The transformation of the Italian Lega Nord* door Daniele Albertazzi wordt geschreven over de ideologische transformatie van de partij onder leiding van Matteo Salvini. De focus van de partij werd verschoven, niet langer was het Zuiden

---

⁷ Corduwener en Weststeijn, *Het Italiaanse Experiment: Een Nieuwe Geschiedenis Van Modern Italië*, 277.

⁸ Pelinka, *Right Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*, 12.

van Italië de oorzaak van de crisis, maar de EU werd gezien als de nieuwe, gezamenlijke vijand.⁹

Na jaren waarbinnen Berlusconi in de schijnwerper stond, en de mislukking van ‘de regionale kwestie’ van *Lega Nord*, verkreeg in 2013 de partij *Cinque Stelle* meer dan een kwart van de stemmen tijdens de nationale verkiezingen. *Cinque Stelle* zette daarbij de eerste populistische stroming voort, ditmaal met postkoloniale idealen als individualiteit en vrijheid van meningsuiting.¹⁰ Na corruptieschandalen en een groeiende kloof tussen de elite, politiek en burgers, ontstond ruimte voor een partij als *Cinque Stelle*. Aandacht ontstond voor de groeiende ongelijkheid, het volk kreeg een stem en politiek- links of rechts zou niet meer uitmaken. Binnen *Cinque Stelle* kwam een focus te liggen op een *community*, waarbinnen iedereen als gelijke wordt behandeld. Dit bleek een krachtige zet, *Cinque Stelle* won tijdens de nationale verkiezingen in 2013 met veruit de meeste stemmen.

Populistische partijen zijn een consistente aanwezigheid binnen de Italiaanse politieke geschiedenis. Het Italiaans populisme wordt daarbij omschreven als een ondergrondse rivier, na periodes van onzichtbaarheid komt het telkens weer ergens boven.¹¹ Na het concept populisme te hebben geïntroduceerd en de verschillende populistische stromingen in de Italiaanse geschiedenis, zal duidelijker worden tot welke context dit onderzoek zich verhoudt. Allereerst sluit het onderzoek naar de partijen *Cinque Stelle* en *De Lega* aan bij de nieuwe (vierde) populistische stroming binnen de Italiaanse geschiedenis. Een herleving van het populisme, ditmaal in een digitaal en globaliserend tijdperk. Directe democratie wordt hierbij vormgegeven door middel van grootschalige berichtenverspreiding en propaganda via sociale mediakanalen als Facebook of blogs. Niet alleen sociale media zijn het gevolg van de globalisering, ook het migratiedebat is de laatste jaren op de voorgrond gekomen. Het onderzoek naar de populistische partijen *Cinque Stelle* en *de Lega* sluit daarmee aan bij de nieuwe stroming van modern populisme binnen de Italiaanse geschiedenis. Hoe directe democratie hierbij wordt vormgegeven zien we terug in de grootschalige berichtenverspreiding en propaganda op sociale media als

---

⁹ Daniele Albertazzi, Arianna Giovannini en Antonella Seddone, *The Transformation of the Italian Lega Nord Under the Leadership of Matteo Salvini* (Rome 2018) 66.

¹⁰

Mark Gilbert, Erik Jones en Gianfranco Pasquino, *The Oxford Handbook of Italian Politics* (London 2019) 52-56, aldaar 54.

Facebook. Daarnaast vindt er een versnelling van globalisering plaats en speelt het migratiedebat hierbij op.¹²

Rondom het concept van populisme vindt een verscheidenheid aan onderzoeken plaats. Deze onderzoeken zijn veelal gericht op het ontstaan van het populisme, waarbinnen de factoren die het fenomeen *triggeren* worden onderzocht. Daarnaast wordt onderzocht wat de onderlinge overeenkomsten tussen de verschillende stromingen zijn, dit tezamen heeft geleid tot een meer gestructureerd concept. In het werk van dr. Dwayne Woods *The many faces of Populism* wordt ingezoomd op de partijen *de Lega* en *Cinque Stelle*.¹³ Hierbij doet zij vooral onderzoek naar de karakteristieke kenmerken van de partijen, en de verschillende aanleidingen voor verzet tegen de huidige politiek. De economische crisis, ongelijkheid, corruptie en de naweeën van het Berlusconi tijdperk zijn daarvoor belangrijke oorzaken. Populisme wordt binnen het academische debat gezien als een symptoom van een crisis binnen de huidige democratie, welke in Italië in lijn ligt met de vele, voorgaande corruptieschandalen en heersende onvrede.¹⁴ In mijn onderzoek wil ik het concept populisme anders benaderen. Allereerst zal ik het fenomeen ‘populisme’ zelf niet bestuderen. Ik zal mij als wij spreken over populisme baseren op de bestaande literatuur. Ik ga hier op basis van mijn onderzoek een inhoudelijke kwestie aan toevoegen. Deze toevoeging zal bestaan uit het onderzoeken van de naleving van het gedachtegoed van de populistische partijen binnen de Europese Unie, op het gebied van migratie, budget en het klimaat.

1.2 Doel van het onderzoek en hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: “Is het gedachtegoed van de Italiaanse politieke partijen *de Lega* en *Cinque Stelle* overeenkomstig met hun stemgedrag binnen de Europese Unie?”. Het doel van dit onderzoek is om een inhoudelijke kwestie aan het concept

---

¹² Gianluca Passarelli, *Extreme Right Parties in Western Europe: The Case of the Italian Northern League* (Rome 2013) 53–71, aldaar 62.

¹³ Maria Lanzone en Mara Morini, *Populists in Power: From Municipalities to (European) Parliament, the Case of the Italian Five Star Movement*, (Rome 2017) 395–409, aldaar 397.

¹⁴ Lanzone en Morini, *Populists in Power: From Municipalities to (European) Parliament, the Case of the Italian Five Star Movement*, 395–409, aldaar 398.

populisme toe te voegen. Het concept zelf is aan een verscheidenheid aan onderzoeken onderhevig geweest, waar ik dankbaar gebruik van maak binnen mijn eigen analyse. De overeenkomsten, verschillen en stromingen binnen populisme zijn immers de basis van mijn onderzoek. Ik zal hierop voortborduren aan de hand van een combinatie van theorie en praktijk. Deze theorie zal bestaan uit het gedachtegoed van *De Lega* en *Cinque Stelle*: ‘Waar baseren deze partijen zich op en wat dragen zij uit naar de Italiaanse burgers?’

Het praktijk gedeelte zal bestaan uit de stemresultaten van *De Lega* en *Cinque Stelle* binnen de Europese Unie. Tezamen zal dit een analyse naar de (dis)continuïteit vormen van enerzijds het gedachtegoed en anderzijds de stemresultaten. Deze analyse zal een inhoudelijke toevoeging zijn aan het concept populisme. Immers is grootschalig onderzocht waarvoor deze staat, maar toegepast op politieke partijen kan het tot nieuwe conclusies leiden. Deze kunnen op zichzelf waardevol zijn voor het academische debat over populisme.

1.3 Bronnenmateriaal en methodiek

Binnen dit onderzoek zal een theoretisch en praktisch gedeelte van de politieke partijen *Cinque Stelle* en *De Lega* worden onderzocht. Het theoretische gedeelte, oftewel het gedachtegoed van deze partijen zal worden onderzocht op basis van interviews, blogs en Facebook-berichten. Het praktische gedeelte, oftewel de stemresultaten van het Europees Parlement, zullen worden verzameld aan de hand van de data beschikbaar gesteld door *VoteWatch Europe*. Deze onafhankelijke instelling is internationaal gezien leidend als het gaat over het bijhouden van de stemresultaten van Europese politici.

Allereerst heb ik gekozen voor interviews, blogs en Facebook-berichten om op deze manier de politieke ontwikkelingen van beide partijen door de tijd heen te kunnen schetsen. Berichtgeving aan de hand van deze bronnen is terug te vinden binnen het tijds kader van 2014 tot 2019. Dit zal samen een volledig beeld vormen van de theoretische ondergrond van beide partijen van de afgelopen jaren. Daarnaast is de keuze voor interviews ondersteund door de aanwezigheid van vele bronnen. Enkel het gebruik van interviews vanuit een aantal ‘bekende’ kranten, zal een ‘gekleurd’ beeld geven van de situatie. Het is daarom belangrijk dat ik gebruik maak van interviews uit verschillende landen, bronnen en journalisten. Op deze wijze zal er een zo objectief mogelijk beeld worden geschetst. Daarnaast bleek dat blogs en Facebook-berichten

een waardevolle toevoeging waren bij het verzamelen van voldoende data. De partij *Cinque Stelle* stelt zich media-kritisch op, en zal daarmee enkel berichten verspreiden via eigen gekozen kanalen.¹⁵ Daarmee zijn interviews met leden van *Cinque Stelle* schaars, maar is er wel sprake van grootschalige berichtenverspreiding via hun eigen gekozen sociale media kanalen: *Beppe Grillo Blog*, *Facebook 5StelleEuropa* en *Il Blog Delle Stelle*.¹⁶ Daarnaast vormt ook Facebook voor *De Lega* een waardevolle toevoeging. De partijleider Matteo Salvini heeft meer dan vier miljoen *likes*, en is daarmee de meest gevolgde Europese politicus. Dit betekent dat Facebook voor beide partijen een goede informatiebron is. Afsluitend zal ik mij dus baseren op interviews, blogs en Facebook-berichten. Wat tezamen leidt tot een zo objectief mogelijk beeld van beide partijen het gedachtegoed. In onderstaand schema heb ik een overzicht gemaakt van de gebruikte interviews, blogs en Facebook-berichten, om zo aan te kunnen tonen dat de verwerkte informatie afkomstig is van een verscheidenheid aan bronnen.

Als tweede komt het praktische onderdeel van beide partijen ter sprake. Deze bestaan zoals eerder genoemd uit de verzamelde data via *VoteWatch Europe*. Deze data is een verzameling van twee aspecten: nummer 1) bestaat uit de Europarlementariërs van *de Lega* en *Cinque Stelle* én nummer 2) bestaat uit wat zij individueel stemmen op de thematische vraagstukken: budget, migratie en klimaat. De optelsom van de MEP's (*Members of the European Parliament*) per partij samen met resultaten per stemming, geeft antwoord op de vraag: "hoe stemmen *Cinque Stelle* en *De Lega* binnen de Europese Unie?"

Binnen de organisatie *VoteWatch Europe* heb ik op een specifieke wijze onderzoek gedaan naar de stemresultaten. Ik zal hier een toelichting geven, waardoor de bron beter te herleiden zal zijn. Op de site van *VoteWatch* kan er gezocht worden per Europarlementariër, per termijn en per stemming. Deze drie factoren heb ik gecombineerd tot de volgende (gefilterde) zoekactie: Europarlementariërs van *de Lega* en *Cinque Stelle*, onder de achtste termijn en op stemmingen

---

¹⁵ Anna Napoletano, *Innovative Politics: Does The Five Star Movement Deviate from its 'Democratic Formula'* (Rome 2017) 28-36, aldaar 31.

¹⁶ 'Il Blog di Beppe Grillo | Blog ufficiale di Beppe Grillo, <https://www.beppegrillo.it/>.
'Blog delle Stelle', *Il Blog delle Stelle*, <https://www.ilblogdellestelle.it/>.
'MoVimento 5 Stelle | Facebook', <https://www.facebook.com/movimento5stelle/>.

relevant voor het thema budget, migratie en klimaat. Deze stemmingen heb ik bijgevoegd als link in de voetnoten, om op deze wijze de origine van de bron te verduidelijken.

1.3.1 Overzicht verschillend brongebruik interviews

<i>De Lega</i>	Primaire bron
Matteo Salvini (partijleider)	CNN, DW News, 4News Britse broadcast, BBC, La 7, DW News, Vikrant, De Groene Amsterdammer, La Stampa
Lorenzo Fontana (vice-voorzitter)	CNBC, New Europe
Roberto Maroni (oud-president van Lombardije en minister van Binnenlandse Zaken)	Ambro Setti EU, CI (Capital Intelligence), BNN, New Europe
<i>Cinque Stelle</i>	Primaire bron
Pino Cabras (partijlid)	GOISC (international strategy center)
Ignazio Corrao (Europarlementariër)	New Europe
Jacopo Iacoboni (partijlid)	The Experiment
Alessandro di Batista (partijlid)	Telegraph UK
Beppe Grillo (oprichter en partijleider)	VPRO, Italy Magazine en Tegenlicht editie, Volkskrant

1.3.2 Overzicht van de leden van het achtste Europese Parlement (2014-2019)

<i>Movimento Cinque Stelle</i>	<i>De Lega</i>
David Borrelli	Mara Bizzotto
Laura Agea	Mario Borghezio
Daniela Aiuto	Gianluca Buananno
Tiziana Beghin	Lorenzo Fontana
David Borrelli	Matteo Salvini
Fabio Massimo Castaldo	Marco Zanni
Ignazio Corrao	Flavio Tosi

Rosa D'Amato	Angelo Ciocca
Eleonora Evi	Danilo Oscar Lancini
Laura Ferrara	Giancarlo Scotta
Piernicola Pedicini	
Dario Tamburrano	
Marco Zullo	

1.4 Structuur van het onderzoek

In dit onderzoek zal ik in drie hoofdstukken de onderzochte data uiteenzetten. In het eerste hoofdstuk zal een korte geschiedenis van zowel *de Lega* als *Cinque Stelle* aan bod komen. Deze korte geschiedenis zal bestaan uit een schets van de algemene ontwikkelingen van de partijen. Ik zal mij richten op het beantwoorden van de volgende vragen: ‘‘Hoe zijn *de Lega* en *Cinque Stelle* ontstaan, onder welke leiding en in welke tijd vond dit plaats?’’. Op deze wijze zal de data die wordt behandeld tijdens de volgende twee hoofdstukken beter in hun context te plaatsen zijn. In het tweede hoofdstuk zal er een discoursanalyse plaats vinden. Dit betekent dat ik de verzameling van interviews, blogs en Facebook-berichten ga onderzoeken binnen het tijds kader van het achtste Europese Parlement (2014-2019).

Ik zal de interviews, blogs en Facebook-berichten niet enkel inhoudelijk analyseren, maar deze inhoudelijke analyses ook door de tijd heen uiteenzetten. Binnen dit hoofdstuk ligt daarmee de focus op het beantwoorden van de volgende vraag: ‘‘Hoe heeft het gedachtegoed van *Cinque Stelle* en *de Lega* zich door de jaren heen ontwikkeld?’’. In het laatste, en derde hoofdstuk, zal ik mij buigen over de stemresultaten binnen het Europees Parlement. In dit hoofdstuk zal de focus liggen op het beantwoorden van de volgende vraag: ‘‘Wat stemden *de Lega* en *Cinque Stelle* binnen het Europees Parlement?’’. Deze stemresultaten zijn verzameld tussen 2014-2019 en zorgen daarmee voor een analyse door de tijd heen. Hierbij wordt onderzocht wat *Cinque Stelle* en *de Lega* stemden als het gaat over budget, klimaat en migratie-vraagstukken.

2. Een korte geschiedenis van *de Lega* en *Movimento Cinque Stelle*

2.1 *De Lega (Nord)*

Op 8 januari 1991 werd *Lega Nord* – tegenwoordig kortweg *de Lega*, opgericht onder leiding van Umberto Bossi. In beginsel stond de partij voornamelijk voor het behoud van traditie, bijvoorbeeld het lokale dialect. Daarnaast streefde het naar onafhankelijkheid voor de regio Lombardije, vandaar de naamkeuze: *Lega Nord*. De partij was een regionale partij met als belangrijk thema het idee dat in het Zuiden van Italië zou worden geleefd van het geld wat werd verdiend in het Noorden.

It was assumed that the Lega Nord would eventually dissipate like so many other earlier regionalist political outbursts in Italy. Yet, the Lega Nord has not simply disappeared or been integrated by other political forces, in fact far from it, instead it has managed to become one of the primary forces within Italian politics.¹⁷

De doorbraak van *de Lega* in de jaren 1990 wordt gezien als het resultaat van de ineenstorting van het oude politieke systeem. Na onder andere het corruptieschandaal *Mani Pulite* ‘schone handen’ – het grootschalige politieke corruptie onderzoek binnen de Italiaanse politiek in de jaren 1980 - werd er gezocht naar een nieuwe politieke weg.¹⁸ *Lega Nord* focuste zich op de zwakheden en contradicties van het oude politieke systeem en kon daarmee de vruchten van de crisis plukken. *De Lega* komt op meerdere fronten overeen met het eerder besproken concept populisme. Er heerst een anti-overheidshouding, een anti-systeem houding, racisme (ten opzichte van het Zuiden van Italië en de migranten) en het valt de politieke ‘elite’ – ze spraken over de ‘elite van Rome’ - aan. De partij zou zich de komende jaren voortbewegen als een partij die zich bezighoudt met veiligheidskwesties en migranten. In 2011 wordt Umberto Bossi betrokken bij een aantal publieke schandalen, wat direct zorgt voor een meer dan vier procent afname in de peilingen tijdens de nationale verkiezingen.¹⁹ In 2013 zal de partij zich hervormen onder leiding van Matteo Salvini en radicaliseren op het gebied van migratie, met als veelbesproken thema’s de werkloosheid en angst voor een economische crisis.²⁰

---

¹⁷ Andrej Zaslove, *Re-Invention of the European Radical Right: Populism, Regionalism, and the Italian Lega Nord* (Montreal 2011) 14-19.

¹⁸ Passarelli, *Extreme Right Parties in Western Europe: The Case of the Italian Northern League*, 53-71.

¹⁹ Passarelli, *Extreme Right Parties in Western Europe: The Case of the Italian Northern League*, 53-71.

²⁰ Daniele Albertazzi, Arianna Giovannini en Antonella Seddone, *No regionalism please, we are Leghisti* (Londen, 2018) 1-671, aldaar 651.

In 2013 tijdens de overgang van het partijleiderschap tussen Umberto Bossi naar Matteo Salvini werd niet enkel het leiderschap overgenomen. *Legha Nord* zal vanaf dit moment een ideologische transformatie ondergaan. Allereerst, bracht Salvini een excuus uit tijdens zijn eerste speech aan het Zuiden van Italië: ‘*Either Italy saved itself as a nation, or else all of its regions, without exception, would face ruin*’²¹. Het grootste argument voor de transformatie van een ‘onafhankelijk Noorden’ naar een ‘Italië voor iedereen’ is te wijten aan het feit dat het Noorden altijd het slachtoffer zou blijven van de nationale maatregelen – volgens Salvini - ‘*imposed by a totalitarian EU*’.²² Hierbij zien we dat de ‘gezamenlijke vijand’ – als onderdeel van het concept populisme – wordt overgeheveld van ‘de elite van Rome’ naar een nieuwe vijand: de Europese Unie.

2.2 *Movimento Cinque Stelle*

In februari 2013 verkrijgt de partij *Cinque Stelle* meer dan 8,7 miljoen stemmen tijdens de nationale verkiezingen. Opgezet in 2009 onder leiding van Beppe Grillo, voormalig komediant, heeft deze partij in nog geen vier jaar tijd zich kunnen opwerken tot een van de grootste partijen van Italië. De partij staat voor vier verschillende thema’s: de watertoevoer en het klimaat, de toename van het openbaar vervoer, internet connecties en duurzame ontwikkeling. Er heerst een kritische houding ten aanzien van het bedrijfsleven en de financiële wereld. Daarnaast streven zij naar een basisinkomen voor iedereen. Het blog van Beppe Grillo is een belangrijk medium van de partij. De voornaamste reden hiervoor is de kritiek ten opzichte van de huidige media, en daarom de keuze voor enkel berichtverspreiding via een ‘eigen gekozen kanaal’. Dit zorgt anderzijds ook voor beperkt succes door het verwijt om het debat niet aan te willen gaan en niet te verschijnen op nationale televisie. Daarnaast zien we dat *Cinque Stelle* een aantal duidelijke overeenkomsten heeft met het concept populisme: kritiek ten aanzien van de elite, banken (financiële wereld) en overheden (het huidige politieke systeem)’.²³

Het vernieuwende aspect van de partij *Cinque Stelle* heeft onder andere te maken met de ‘digitale democratie’. De partij heeft een website opgericht waarop gestemd kan worden over de

---

²¹ Ibid, p. 652.

²² Ibid, p. 138.

²³ Andrea Mammone, Giap Ercole en Giuseppe Veltri, *The Routledge Handbook of Contemporary Italy: History, politics, society* (London 2015) 225-229.

keuzes die de partij maakt, en het wil daarmee een vorm van directe democratie creëren.²⁴ Daarnaast draagt de partij een ‘gelijkheidslogan’ uit, waarbij wordt benadrukt dat politiek- links of rechts, niet uit zou maken. Waar *De Lega* elke migrant het liefst ziet vertrekken, stimuleert *Cinque Stelle* het gelijkheidsideaal en het opstaan tegen de huidige elite. Tot 2013 heeft *Cinque Stelle* zich enkel uitgesproken over nationale kwesties, maar vanaf het moment dat zij in 2014 eigen Europarlementariërs hebben, zullen er meer uitspraken worden gedaan over het internationale beleid en politiekvoering.²⁵ De partij slaat een radicale weg in door een coalitie te vormen met de ‘anti-Europa’ beweging UKIP en prefereert hierbij onder meer eurosceptis over het klimaat.²⁶

---

²⁴ Marco Di Maggio en Manuela Perrone, *The Political Culture of the Movimento Cinque Stelle, from Foundation to the Reins of Government* (Rome 2019) 468–482, aldaar 461.

²⁵ Di Maggio en Perrone, *The Political Culture of the Movimento Cinque Stelle, from Foundation to the Reins of Government*, 468–82, aldaar 472.

²⁶ *Ibid*, p. 478.

3. Een analyse van het discours van *de Lega* en *Movimento Cinque Stelle*

3.1 *De Lega*

In het onderzoek naar *de Lega* heb ik aan de hand van de interviews vanuit verschillende Westerse media en berichten via de officiële Facebook-account een omvangrijk beeld proberen te schetsen door de tijd heen. Ik zal aan de hand van de drie thematische onderdelen budget, migratie en klimaat, een inhoudelijke analyse maken.

3.1.1 Het nationaal budget voor de Europese Unie

In 2014 neemt *de Lega* plaats binnen het Europees Parlement binnen de coalitie van ID (*identity and democracy*). In dit jaar heeft de partij verschillende uitspraken gedaan over hun standpunten als het gaat over kwesties binnen de Europese Unie. Allereerst is mij opgevallen dat binnen meer dan 62 interviews en Facebook-berichten er opvallend weinig wordt gesproken over het nationaal budget voor de Europese Unie. Ik vraag mij hierbij af of een ‘euro sceptische’ houding of een anti-EU houding in het algemeen, logischerwijs gelijk staat aan een ‘lager nationaal budget’ voor de EU. In het begin van het nieuwgevormde Europees Parlement (2014) lijkt het vanaf een afstand alsof *de Lega* het liefste de Europese Unie ziet verdwijnen, maar uit interviews blijkt dat de Europese Unie volgens hen een hervorming nodig heeft. Zoals Salvini in een interview met EUnews vertelt ‘*We are not euroskeptics at all, we are the only ones committed to build a future of work and hope for Europe*’. Later in het interview voegt Lorenzo Fontana, vicevoorzitter toe: ‘*we want to change Europe, re-define treaties, single currency and trade policies*’.²⁷ Wat hierbij duidelijk naar voren komt is de anti-euro houding, onder meer door de *Basta Euro* campagne te voeren – hand in hand met *Le Pen* – in aanloop naar de Europese verkiezingen.²⁸ Hiernaast werd het idee geopperd om een referendum te houden, om wel of niet in de eurozone te blijven.²⁹

---

²⁷ ‘European Parliament Elections: *The Italian Lega Nord Chooses Le Pen’s Extreme Right-Wing Party - EUnews*’, 16 januari 2014, <https://www.eunews.it/en/2014/01/15/european-parliament-elections-the-italian-lega-nord-chooses-le-pens-extreme-right-wing-party/11867>.

²⁸ Eleonora Poli en Mark Valentiner, *From Albertini to Anti-Europeanism: Shades of Euroscepticism in Italy* (Parijs 2014) 66–78, aldaar 73-74.

²⁹ Pietro Gattinara en Caterina Froio, *Opposition in the EU and Opposition to the EU: Soft and Hard Euroscepticism in Italy in the Time of Austerity* (Pisa 2014) 17-20.

Onder leiding van Matteo Salvini werd nieuw leven in de partij geblazen, de anti-EU campagnes werden versterkt, waarbij de Europese Unie openlijk voor ‘dictator’ werd uitgemaakt door Salvini in een interview met *La Stampa* in 2014.³⁰ In een video van de *No Euro Conference* in November 2013 vertelt Salvini dat de euro een ‘*crime against humanity*’ is, en “*EU-criminals, thieves and murderer bureaucrats*” een “*coups d’état*” hebben rechtvaardigt, waar “*genocides of families and entrepreneurs*” over het hele continent door hebben plaatsgevonden.³¹ Daarnaast wordt in een interview met de *Huffington Post Italia* door Matteo Salvini benadrukt dat Brussel ontmanteld dient te worden, en dat er wordt gestreefd naar territoriale, budgettaire en monetaire soevereiniteit.³² Hieruit maak ik op dat naast de – sinds het vertrek van Bossi - versterkte anti-EU houding, er geen sprake is van een inname van standpunt over het ‘nationaal budget voor de Europese Unie’. Er wordt enkel sterk campagne gevoerd voor de EU als vijand.

Na 2016 lijkt er door *de Lega* een meer gematigde houding ten aanzien van de Europese Unie te worden aangenomen. Daarbij zijn geen uitspraken meer te vinden waaruit het ‘verlaten van de Europese Unie’ of ‘soevereiniteit’ naar voren komt. Het lijkt alsof partijleider Matteo Salvini eerder een radicaler pad volgde om gedurende de campagne voor de Europese verkiezingen meer stemmen te verkrijgen. Opvallend blijft wel dat er consistent wordt gesproken van een ‘hervorming van de Europese Unie’ maar er op geen enkele wijze naar voren komt hoe deze hervorming eruit gaat zien. Dit beeld wordt onder meer bevestigd door Lorenzo Fontana, vice-voorzitter van *de Lega*: “*We want to change Europe’s perspective, we aren’t against Europe.*” Hoe deze ‘change’ er voor Fontana uit dient te zien, blijft onduidelijk.³³ Een enkele keer lijkt Salvini over te gaan op het onderwerp van het nationaal budget. Tijdens zijn campagne op het *Piazza Duomo* in Milaan in februari 2018, vertelde hij het volgende:

---

³⁰ Fabio Paletti, ‘Salvini: la Lega ci sta’, *lastampa.it* (versie 14 november 2013), <https://www.lastampa.it/politica/2013/11/14/news/salvini-la-lega-ci-sta-1.35956393> (15 januari 2021).

³¹ Pietro Castelli, ‘No Euro day conference’, Youtube (23 november 2013).

³² Gattinara en Froio, *Opposition in the EU and Opposition to the EU: Soft and Hard Euroscepticism in Italy in the Time of Austerity*, 17-20.

³³ ‘CNBC Interview with Lega’s Deputy Leader Lorenzo Fontana’, *CNBC*, (versie 6 maart 2018), <https://www.cnbc.com/2018/03/06/cnbc-interview-with-legas-deputy-leader-lorenzo-fontana.html> (15 januari 2021).

*I want to highlight that Italy every year sends 6 billion euros in cash to Brussels, I cannot give these 6 billion euros to Brussels and then let them damage us on the fronts of agriculture, migration, fishing, commerce and finance. Why am I giving 6 billion to receive nothing in return?*³⁴

Hieruit kan ik concluderen dat hij het niet eens is met het nationale budget voor de Europese Unie in 2018, in ieder geval niet tot ‘de hervorming’ is doorgevoerd.

3.1.2 Het migratie-debat

Als er over één onderwerp door *de Lega* veel wordt gesproken is het migratie. Binnen de meeste interviews en het grootste gedeelte van de Facebook-berichten wordt gesproken over de problemen die de migratie met zich meebrengt. Matteo Salvini neemt vooral de leiding op Facebook, aan de hand van berichten met leuzen als: *‘In Europe they are worried about the rights of Roma’s and migrants, but they do not care about the millions of unemployed young adults.’*³⁵. Ook deelt hij tientallen video’s waarop ‘zogenoemde migranten’ te zien zijn die een strafbaar feit plegen.³⁶ Daarnaast vindt hij dat Italië de afgelopen jaren voldoende migranten heeft opgevangen.³⁷ In een interview met CNN benadrukt hij dit: *‘Italy has done more in the last couple of months than years of talk by European leaders had achieved on the immigration issue’*.³⁸

Gedurende de periode 2014-2018 is een consistente lijn aanwezig als het gaat over migratie binnen *de Lega*. Het onderwerp wordt ingezet als het paradepaard van de partij. Zowel Salvini als de partijleden spreken over migranten als zijnde een ‘groot probleem’ en het zou het succes van Italië in de weg zitten. Sinds Salvini mocht aantreden als minister van Binnenlandse

---

³⁴ Holly Ellyatt, ‘Pack Your Bags,” Italy’s New Leaders Tell 500,000 Illegal Migrants — but It’ll Cost Them’, *CNBC*, (versie 4 juni 2018), <https://www.cnn.com/2018/06/04/pack-your-bags-italys-new-leaders-tell-500000-illegal-migrants--but-itll-cost-them.html>. (15 januari 2021).

³⁵ ‘(8) Matteo Salvini | Facebook’ (versie 2016), <https://www.facebook.com/page/252306033154/search/?q=migrazione%202016>. (15 januari 2021).

³⁶ ‘(8) Matteo Salvini | Facebook’ (versie 2014-2021), <https://www.facebook.com/salviniofficial/> (15 januari 2021)

³⁷ UNHCR, ‘Situation Mediterranean Situation’, (versie 11 januari 2021), <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5205> (15 januari 2021).

³⁸ Melissa Bell, ‘Matteo Salvini: Being called a populist is “a compliment” - CNN’, (versie 27 juni 2018), <https://edition.cnn.com/2018/06/27/europe/matteo-salvini-interview-intl/index.html>. (15 januari 2021).

Zaken groeide zijn macht in Italië. Hij gaf direct aan dat hij, en daarmee *de Lega*, niet alleen van plan is geen migranten meer op te vangen, maar dat hij ook van plan is migranten die al in Italië woonachtig zijn, terug te sturen. In een interview met CNBC bevestigt Salvini deze voornemens:

*It is not enough to reduce the numbers of people arriving. We need to increase deportations. My interest is to work in order to reduce the number of people arriving and increase the number of deportations. We will give new signals during the coming weeks, to cut costs and migrant detention durations.*³⁹

Deze voornemens resulteerden in een aanpassing van Italiaans beleid, welke tot de dag van vandaag nog geldig zijn. Dit beleid had, en heeft, grote gevolgen voor de migratiecrisis. Binnen de asielaanvragen is ‘voor humanitaire redenen’ geen geldige reden meer. Door de aanpassing van criteria binnen het binnenlandse beleid zal naar schatting 28% van de migranten bij het verlopen van het (oude) visum alsnog moeten vertrekken.⁴⁰ Afsluitend is er gedurende de tijdsperiode 2014-2018 geen verandering ten aanzien van het migratie-debat gevonden. De lijn is consistent en radicaal aanwezig binnen *de Lega* het gedachtegoed: migranten zijn over het algemeen niet welkom.

3.1.3 Het klimaat

Binnen het thema klimaat zijn de meningen verdeeld. In beginsel is er vrijwel niets te lezen over *de Lega* in relatie tot het klimaat, zeker tot aan 2019.⁴¹ Enkel in het partij manifest is terug te vinden dat de partij staat voor: *“man and environment are two sides of the same coin. Whoever fails to respect the environment fails to respect himself. Our task is to support the green economy, enabling research, innovation and the development of ecological work.”*⁴²

---

³⁹ Holly Ellyatt, ‘Pack Your Bags,’ Italy’s New Leaders Tell 500,000 Illegal Migrants — but It’ll Cost Them’, *CNBC*, (versie 4 juni 2018), <https://www.cnbc.com/2018/06/04/pack-your-bags-italys-new-leaders-tell-500000-illegal-migrants--but-itll-cost-them.html>. (15 januari 2021).

⁴⁰ Emma Walls, ‘Anti-Migrant “Salvini Laws” Are Still in Use in Italy’ - *InfoMigrants*, (versie 21 januari 2020), <https://www.infomigrants.net/en/post/22211/anti-migrant-salvini-laws-are-still-in-use-in-italy>. (16 januari 2021).

⁴² The Global Vote, ‘Good Country - Matteo Salvini - Italy - The Global Vote’ - *Good Country*, (versie 2016) <https://www.goodcountry.org/global-vote/elections/italy/candidates/matteo-salvini/>. (14 januari 2021).

Desalniettemin is hier opvallend genoeg niets over terug te vinden binnen interviews of sociale mediakanalen.

Het oogt voor mij alsof het thema (bijna) in zijn volledigheid wordt ontweken. Daarnaast is het interessant dat de aanhang van *de Lega* wordt gezien als een aanhang die sceptisch tegenover de opwarming van de aarde staat, terwijl nergens terug te vinden is dat *de Lega* hiervoor zou staan. Dit heeft te maken met het feit dat *de Lega* zich tijdens het achtste Europese Parlement heeft verenigd met een coalitie van voornamelijk klimaatsceptici.⁴³ Daarnaast is het opvallend dat *de Lega* het klimaatbeleid enkel op nationale wijze presenteert binnen het partijmanifest. *De Lega* doet namelijk enkel uitspraken over het klimaat in nationale vorm: '*national climate change adaption plan*' en een '*national fund for energy transition*'. Dit beeld wordt bevestigd door geen uitspraken te doen over klimaatbeleid in internationale, globale zin en de eerdere uitspraken over de Italiaanse nationaliteit.⁴⁴ Afsluitend is het te zwart-wit om de conclusie te trekken dat *de Lega* op het gebied van klimaat niet actief wilt zijn, wel is duidelijk dat het Europese klimaatbeleid niet 'voldoende' zou zijn en een 'nationale aanpak' de voorkeur heeft.

3.2 *Movimento Cinque Stelle*

De partij *Movimento Cinque Stelle* stelt zich kritisch op tegenover de media, zij vinden dat de media 'gekleurd' nieuws levert, en hebben daarom gekozen voor enkel berichtverspreiding via eigen gekozen sociale mediakanalen.⁴⁵ Deze kanalen zijn onder andere via Facebook, het blog van de partij zelf en het blog van oprichter Beppe Grillo.⁴⁶ Ze kiezen er daarmee bewust voor om enkel een monoloog te voeren en de dialoog niet aan te gaan. Dit betekent voor dit onderzoek dat de informatie die beschikbaar is, namelijk via eigen kanalen, heel betrouwbaar is. Het is namelijk direct afkomstig vanaf de originele bron (partij *Cinque Stelle* of oprichter Beppe Grillo).

---

⁴³ CAN, 'Ranking of EU political groups and national parties on climate change'. (versie 2016) <http://www.caneurope.org/docman/climate-energy-targets/3476-defenders-delayers-dinosaurs-ranking-of-eu-political-groups-and-national-parties-on-climate-change/file> (15 januari 2021).

⁴⁴ Alexander Ruse en Amanda Machin, 'Nationalising the Climate: Is the European Far Right Turning Green?' - *Green European Journal*, (versie 27 september 2019), <https://www.greeneuropeanjournal.eu/nationalising-the-climate-is-the-european-far-right-turning-green/>. (15 januari 2021).

3.2.1 Het nationaal budget voor de Europese Unie

In één van de weinige interviews die Beppe Grillo heeft gegeven, doet hij grote uitspraken over hoe hij de wereld graag ziet, namelijk; totaal anders dan hoe het nu is. Het beeld van een populistische partij wordt hierbij bevestigd. *Cinque Stelle* zet zich af tegen alle huidige structuren, elite en overheden. Tijdens een exclusief interview voor *Italy Magazine* vertelt Beppe Grillo: *'this is a system that's rotten in its entirety'* en *'We need a whole new way of thinking about the economic system, politics, banking'*⁴⁷. Hierbij bevestigt hij de eerder besproken 'culturele revolutie' die hij graag ziet. Hoewel Grillo duidelijk is in zijn communicatie 'dat alles anders moet', beschrijft hij ook hoe hij dit voor zich ziet. Te beginnen met een nieuwe vorm van educatie, zodat er een nieuw beeld wordt gecreëerd, of wel: *'another paradigm of economic ideas'*.⁴⁸ In beginsel houdt *Cinque Stelle* zich voornamelijk nationaal bezig. In een interview met VPRO Tegenlicht vertelt Grillo dat 'het volk' als iets moois moet worden gezien. Hij streeft naar een meer positieve belichaming van het woord. Daarnaast staat hij voor het Italiaans nationalisme: "Het volk, dezelfde taal, dezelfde visie, dat is toch iets prachtigs?".⁴⁹ Als alles anders moet, hoe zit dit dan voor het budget voor de Europese Unie?

Allereerst spreekt Beppe Grillo zich duidelijk uit over de euro. Deze is voor Italië volgens hem eerder een last dan een zege.⁵⁰ In beginsel geeft hij hierover het volgende aan: *'Cinque Stelle is geen euro-nee of euro-ja, we zijn voor een Europa van solidariteit en gemeenschap'*.⁵¹ *Cinque Stelle* is echter alleen 'pro-Europa' als er wordt voldaan aan de door hen opgestelde voorwaarden. In 2014 schrijft Grillo over deze voorwaarden in zijn blog. Deze houden onder

---

⁴⁷ Carol King, 'Interview with Beppe Grillo, Leader of the Movimento 5 Stelle Political Party | ITALY Magazine', (versie 22 oktober 2012), <https://www.italymagazine.com/featured-story/exclusive-interview-beppe-grillo-leader-movimento-5-stelle-political-party> (15 januari 2021).

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ VPRO, 'Beppe Grillo - VPRO Tegenlicht', (versie 10 januari 2017), <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/lees/biografieen/g/beppe-grillo.html> (15 januari 2021).

⁵⁰ VPRO, 'Beppe Grillo over Europa - VPRO Tegenlicht', (versie 21 september 2010), https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/speel~POMS_VPRO_6333968~beppe-grillo-over-europa~.html (15 januari 2021).

⁵¹ Beppe Grillo, 'In Europa per l'Italia | Il Blog di Beppe Grillo', (versie 16 maart 2014), <https://www.beppegrillo.it/in-europa-per-litalia/>. (15 januari 2021).

andere de afschaffing van het *Fiscal Compact* in en de uitgifte van euro-obligaties. Indien de Europese Unie deze verzoeken weigert, wilt *Cinque Stelle*, en daarmee Italië, de euro verlaten. Hierover zou *Cinque Stelle* een referendum willen houden om terug te keren naar de lira, en daarmee monetaire soevereiniteit terug te nemen.⁵² In 2016 lijkt zijn opinie ongewijzigd. Zijn blog begint met: ‘Ofwel een herverdeling van de fiscale politiek, of een scheiding met wederzijds goedvinden’.⁵³ In 2018 deelt Grillo een artikel op zijn blog met als titel ‘Welk Europa, en met welk doel?’ geschreven door Dalila nesci, tevens lid van *Cinque Stelle*. Zij beschrijft dat het delen van dezelfde munteenheid niet mag worden verward met het Europese project, en dat de euro niet langer zinvol is voor hen.⁵⁴ Hoewel er door de jaren 2014-2018 heen vele kritische uitspraken ten aanzien van Europa terug te vinden zijn, is er vanaf 2018 nog weinig eurosceptici terug te lezen. De focus lijkt eerder verschoven naar het hervormen van de Europese Unie, dan het verlaten ervan. Afsluitend is het opvallend dat er geen uitspraken worden gedaan over nationaal budget, hoewel dat naar mijn opinie gelijk staat aan de algemene houding ten aanzien van de Europese Unie. Indien er een anti-Europese houding heerst, is het bespreken van het budget immers niet van belang en verschuift de focus naar nationale kwesties.

3.2.2 Het migratie-debat

In september 2014 wordt door ‘een Europarlementariër van *Cinque Stelle*’ het volgende geschreven over het migratie-debat:

*Het beheersen van migratiestromen blijft een probleem dat geen definitieve oplossing kent. We moeten bij de wortel ingrijpen, in de landen van herkomst of doorreis, om te voorkomen dat migranten hun leven op het spel zetten om te ontsnappen aan interne conflicten of vervolgingen. Totdat dit gebeurt, zullen we aan de grenzen onder druk staan.*⁵⁵

---

⁵² Beppe Grillo, ‘In Europa per l’Italia | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 16 maart 2014), <https://www.beppegrillo.it/in-europa-per-litalia/>. (15 januari 2021).

⁵³ Beppe Grillo, ‘Passaparola: Europa o no? di Luigi Zingales | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 18 april 2016), <http://www.beppegrillo.it/passaparola-europa-o-no-di-luigi-zingales/>. (13 januari 2021).

⁵⁴ Beppe Grillo, ‘Quale Europa e per quale fine? | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 23 juni 2018), <https://www.beppegrillo.it/quale-europa-e-per-quale-fine/>. (15 januari 2021).

⁵⁵ Beppe Grillo, ‘Immigrazione, il M5S al lavoro in UE | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 7 september 2014), <https://www.beppegrillo.it/immigrazione-il-m5s-al-lavoro-in-ue/>. (11 januari 2021).

Uit het artikel komt naar voren dat *Cinque Stelle* de migranten voldoende gastvrijheid wilt bieden, indien zij substantiële hulp krijgen van de EU.⁵⁶ Daarnaast is er opvallend veel informatie beschikbaar over het onderwerp migratie in relatie tot de partij. Naast de verscheidenheid aan artikelen is er ook een duidelijk programma in het partijmanifest, met daarin uitgebreide informatie over hoe, en wat er moet veranderen als het gaat over het migratiedebat.⁵⁷ Echter is in 2019 woord naar praktijk gebracht, en heeft *Cinque Stelle* actiegevoerd voor de herverdeling van de migranten over Europa. Dit ten koste van het lijden van de migranten die dagen langer aan boord moesten blijven.⁵⁸ In het blog van *Cinque Stelle* wordt er het volgende door partijlid Vito Crimi over geschreven:

*De vijfsterrenbeweging heeft een belangrijk resultaat bereikt: migranten die aan onze kust arriveerden, werden pas van boord gehaald nadat ze de bereidheid van andere Europese landen hadden gekregen om hen te verwelkomen[...]Voordat we migranten van boord laten gaan, moeten we zekerheden hebben over de herverdeling in de EU. Hoewel wij het lijden respecteren en streven naar bescherming voor de meest kwetsbare mensen, zullen wij niet langer worden onderworpen worden aan de logica die Italië en zijn burgers jarenlang slachtoffer heeft gemaakt van dit fenomeen.*⁵⁹

Hieruit concludeer ik dat de vijfsterrenbeweging niet anti-migranten is of vluchtelingen niet zou willen helpen, maar het economische belang van Italië komt aan het einde van de rit voorop. Migranten worden niet langer zomaar toegestaan op Italiaans grondgebied en daar is *Cinque Stelle* trots op. Vanaf 2014 wordt er gesproken over het migratiedebat als een probleem ‘van de Europese Unie’ en niet enkel van Italië. Er is geen sprake van racistische of radicale uitlatingen

---

⁵⁶ Beppe Grillo, ‘Immigrazione, il M5S al lavoro in UE | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 7 september 2014), <https://www.beppegrillo.it/immigrazione-il-m5s-al-lavoro-in-ue/>. (15 januari 2021).

⁵⁷ Il blog delle Stelle, ‘Il #ProgrammaImmigrazione del MoVimento 5 Stelle: obiettivo sbarchi zero’ (versie 3 juni 2017) https://www.ilblogdellestelle.it/2017/07/il_programmaimmigrazione_del_movimento_5_stelle_obiettivo_sbarchi_zero.html (15 januari 2021), Vito Crimi, ‘Immigrazione: contano i risultati’, *Il Blog delle Stelle*, (versie 15 september 2019), <https://www.ilblogdellestelle.it/2019/09/immigrazione-contano-i-risultati.html>. (15 januari 2021).

⁵⁸ Vito Crimi, ‘Immigrazione: contano i risultati’, *Il Blog delle Stelle*, (versie 15 september 2019), <https://www.ilblogdellestelle.it/2019/09/immigrazione-contano-i-risultati.html>. (15 januari 2021).

⁵⁹ Ibid.

zoals wij eerder zagen bij *de Lega*, maar er worden wel grenzen gesteld. Italië en *Cinque Stelle* willen niet langer migranten opnemen zonder een ‘eerlijke’ herverdeling. Het uiteindelijke doel is daarmee volgens partijlid Vito Crimi als volgt: “*Het beheer van migratiestromen dient een Europese kwestie te worden, en niet alleen een Italiaanse*”.⁶⁰

Daarnaast sluit Beppe Grillo zijn blog in 2018 af met: ‘*De Dublin-verordening die vandaag de dag overduidelijk gunstig is voor de landen van Noord-Europa, moet ter discussie worden gesteld.*’ Afsluitend zien we dat de opvatting over migranten afhankelijk is van het gedrag van de EU. Migranten mogen er zijn, indien de EU mee wilt gaan helpen aan de hervorming van het huidige migratiebeleid. Toen in 2018-2019 bleek dat hierbinnen geen verandering teweeg was gebracht, werd gekozen voor de hardere aanpak. Migranten werden niet meer aan land geholpen, Italië bleef dicht totdat de EU tot hervorming van beleid zou overgaan.

3.2.3 Het klimaat

Zoals migratie het veelbesproken thema is binnen *de Lega*, is het klimaat een veelbesproken item binnen *Cinque Stelle*. Er zijn opvallend veel artikelen over te vinden. In 2015 mocht *Cinque Stelle* als enige Italiaanse macht meedoen aan “*The peoples conference on climate change and life defense*” in Cochabamba, Bolivia. In het artikel over deze vergadering wordt geschreven dat er nu gehandeld dient te worden en dat klimaatverandering prioriteit dient te krijgen.⁶¹ Uit alle informatie komt naar voren dat klimaatverandering hoog op de prioriteitenlijst binnen de partij staat. Het klimaat moet worden aangepakt door middel van een heroverweging van hoe we leven, bewegen, eten, produceren en de aarde opwarmen.

Om dit te bereiken dient er volgens *Cinque Stelle* een ‘vrij klimaatbeleid’ te komen. Dit beleid is geen verantwoording schuldig aan een baas, lobby of multinational, maar alleen aan de

---

⁶⁰ Vito Crimi, ‘Immigrazione: contano i risultati’, (versie 15 september 2019), <https://www.ilblogdellestelle.it/2019/09/immigrazione-contano-i-risultati.html>. (15 januari 2021).

⁶¹ Il blog delle Stelle, ‘Cambiamento climatico e preservazione della vita sulla Terra: il M5S in Bolivia’, (versie 10 oktober 2015), https://www.ilblogdellestelle.it/2015/10/cambiamento_climatico_e_preservazione_della_vita_sulla_terra_il_m5s_in_bolivia.html. (15 januari 2021).

burger oftewel het algemene belang zal hierbij in acht worden genomen.⁶² *Cinque Stelle* zal dit beleid toepassen door een energieplan te schrijven waarbinnen een onafhankelijk systeem wordt gecreëerd. Een systeem welke op hernieuwbare energiebronnen is gebaseerd. Als gewacht moet worden op een beleid vanuit de EU, is het volgens *Cinque Stelle* al te laat. Hoewel er vanaf 2014 een radicale insteek wordt aangenomen, worden er vanaf 2018 verschillende artikelen gedeeld over een internationale aanpak, onder andere over de gestelde klimaatdoelen.⁶³ Dit geeft aan dat hoewel *Cinque Stelle* het niet eens is met het (internationale) huidige beleid, zij wel een globale aanpak ondersteunen. Het oogt daarmee dat zij een meer gematigde aanpak hebben aangenomen, één die meer overeenkomt met het internationale beleid over de klimaatcrisis.

---

⁶² Il Blog delle Stelle, 'Cambiamento climatico e preservazione della vita sulla Terra: il M5S in Bolivia', (versie 10 oktober 2015), https://www.ilblogdellestelle.it/2015/10/cambiamento_climatico_e_preservazione_della_vita_sulla_terra_il_m5s_in_bolivia.html (12 januari 2021).

⁶³ Beppe Grillo, '17 Obiettivi per lo sviluppo sostenibile | Il Blog di Beppe Grillo', (versie 20 mei 2018), <https://www.beppegrillo.it/17-obiettivi-per-lo-sviluppo-sostenibile/> (16 januari 2021).

4. Een vergelijkingsanalyse

4.1 De stemresultaten van *de Lega*

Op het gebied van budget heeft *de Lega* een wisselende positie ingenomen. Hoewel zij een hervorming voor de Europese Unie uitdragen, zeggen zij in interviews: “dat het criminel en Brussel ontmanteld dient te worden”. Daarnaast zien we in de stemresultaten een gematigder beeld terugkomen. Dit kan een aantal dingen betekenen. Allereerst lijkt het erop dat Matteo Salvini zijn persoonlijke opvattingen gelijkstaan aan de partij *de Lega*. Dit door ‘woordvoerder’ van de partij te zijn, maar ook door als één van de weinige binnen de partij veel in de media te verschijnen. De rol die hij aanneemt, bevestigt de factor van ‘sterk leiderschap’, een kenmerk van het populisme. Hierdoor is hetgeen dat Salvini uitdraagt, tegelijkertijd hetgeen waar *de Lega* voor staat. Terwijl in realiteit, op het gebied van de stemresultaten, een veel gematigder beeld naar voren komt. Dit beeld wordt bevestigd door de loyaliteitsgraad van *de Lega* naar de coalitie waar zij zich in bevinden, namelijk een gemiddeld relatief lage 63.60% aan *Europe of Nations and Freedom*⁶⁴. Gezien *Europe of Nations and Freedom* een record hebben vol ‘tegenstemmen’, is het beeld dat *de Lega* gematigder stemt hiervoor bevestigend. Daarnaast wordt wel degelijk tegen het budget voor Europa gestemd, bijvoorbeeld in 2016. Toch is het overgrote gedeelte van de stemmen van *de Lega* Europarlementariërs op het gebied van budgettering positief. Een laatste kanttekening moet worden gemaakt, Matteo Salvini is minder dan gemiddeld aanwezig tijdens de stemmingen, namelijk zo’n 82%.⁶⁵ Dit geeft een incompleet beeld weer van de stemmingen en veroorzaakt vraagtekens tegenover de inclusiviteit van de partij.⁶⁶

Op het gebied van migratie heeft *de Lega* een duidelijk gedachtegoed, via onder andere Salvini’s sociale mediakanalen worden migranten op alle mogelijke manieren negatief neergezet. In de database van de stemresultaten komt dit ook naar voren. De stemmingen die in lijn staan met het migratie-debat, te denken valt aan stemmingen over de mensenrechten, Europees ‘defence’ policy, mensenrechtenschendingen in vluchtelingenkampen of de situatie in Syrië, *de Lega* stemt bijna consistent negatief. Dit beeld wordt bevestigd door de hoge loyaliteitsgraad die de partij kent, gemiddeld zo’n 99%, wat aantoont dat alle

---

⁶⁴ ‘Mario Borghezio, ‘VoteWatch Europe’, <https://term8.votewatch.eu/en/term8-mario-borghezio.html#vote-tabs-1>.

⁶⁵ ‘Matteo Salvini, ‘VoteWatch Europe’, <https://term8.votewatch.eu/en/term8-matteo-salvini-2.html>.

⁶⁶ Ibid.

Europarlementariërs negatief stemmen. Daarnaast zien we een bevestiging bij de stemmingen over verhoging grenscontrole van het Schengengebied. Hierbij stemmen alle leden van *de Lega* voor. Dit om op deze wijze de migrantenstromingen tegen te gaan.⁶⁷

Als we naar het thema klimaat kijken, valt allereerst op dat er bijna geen informatie beschikbaar is over hoe *de Lega* hier tegenaan kijkt. In het partij manifest is terug te lezen dat zij wel degelijk om het klimaat geven: ‘*our task is to support a green economy*’, maar hoe zij dit voor zich zien blijft onbekend. Mede daarom is het interessant om te zien hoe zij zich in de praktijk gedragen. Allereerst blijkt dat in 2016 *de Lega* tegen het klimaatakkoord van Parijs heeft gestemd. Een stem welke heel belangrijk was, maar weinig tot niet in de media of campagne werd gedeeld. In totaliteit heeft *de Lega* met uitzondering van één voorstel (*energy performance of buildings* 2018),⁶⁸ tegen alle klimaat-voorstellen binnen het Europees Parlement gestemd.⁶⁹ Daarmee is er tussen 2014-2018 een consistente negatieve lijn aanwezig. De vraag die ik mijzelf hierbij stel is de volgende: ‘Is de achterban van *de Lega* zich wel bewust van de negatieve houding tegenover het Europese klimaatbeleid?’. Je zou kunnen stellen dat zij dit kunnen weten door de coalitie met klimaatsceptici. Hoewel het lage loyaliteitscijfer (66% aan de coalitie) en het ‘klimaatbewuste’ partij-manifest in mijn optiek kunnen leiden tot een misperceptie bij de achterban betreffende dit onderwerp.

4.2 De stemresultaten van *Movimento Cinque Stelle*

Binnen *Cinque Stelle* zijn drie grote sociale mediakanalen aanwezig waar elke dag berichten op worden geplaatst met informatie over hoe de partij denkt, doet, en waar zij voor staat. Het oogt daarmee alsof veel informatie beschikbaar is, maar dit is enkel op basis van een monoloog. Hierdoor blijft een groot gedeelte reteren in het mysterie, waar hoort de partij bij? Enerzijds schetst het een beeld van een ‘anti-Europese houding’ en voegt het zich bij de eurosceptici, maar anderzijds streeft het naar een Europa van solidariteit en gemeenschap.

---

⁶⁷ ‘Mara Bizzotto, ‘2019 EP elections’, (versie 2019), <https://yourvotematters.eu/en/profile/ec/mara-bizzotto>. (14 januari 2021).

⁶⁹ Stella Schaller en Alexander Carius, ‘*Convenient Truths: Mapping climate agendas of right-wing populist parties in Europe*’ (Berlijn 2019) 1-97, aldaar 65.

Daarnaast schetst het een beeld van een ‘groene partij’ maar bevindt het zich in het Europese Parlement onder een coalitie van klimaat-ontkenners. Afsluitend draagt de partij gelijkheid uit, een basisinkomen voor iedereen en een positieve houding tegenover migranten. Gedurende de tijd is een meer kritische houding ontstaan tegenover migranten. Dit resulteerde in het weigeren van migranten die net aangekomen waren, om op deze wijze van de EU een ander beleid af te dwingen. Over het algemeen oogt *Cinque Stelle* als een vernieuwende partij die zich zoals de meeste populistische partijen kritisch opstelt tegenover alle bestaande structuren, elite, banken en overheden. Maar is deze vernieuwing ook terug te zien in het stemgedrag binnen de Europese Unie? Mijn verwachting hierbij was dat er veel negatieve stemmen zouden zijn, zoals bij de meeste eurosceptici, kritische, populistische partijen. Niets minder blijkt waar. Over het algemeen kent *Cinque Stelle* een positieve houding tijdens de stemmingen tegenover de thema’s budget, klimaat en migratie.

De kanttekening bij het beschikbare budget voor de Europese Unie is wel bevestigd, tijdens de laatste stemmingen is een vergroting van het budget in ieder geval afgewezen. Er zijn enkel een aantal opvallende stemmingen geweest. Allereerst heeft *Cinque Stelle* voor een strengere grenscontrole aan het Schengengebied gestemd. Gezien zij heel uitgesproken waren over de ‘boycot’ tegenover de Europese Unie om eerst het beleid te hervormen (o.a. het dublin-verdrag), verbaast het mij dat zij wel voor een toename van grenscontrole zijn – of in ieder geval voor hebben gestemd. Ik had een volledige boycot verwacht tijdens de stemmingen (een consistente negatieve lijn), maar dit bleek niet zo te zijn. De meest opvallende stem bleek terug te vinden op het gebied van gelijkheid. Een ideaal dat de partij hoog in het vaandel heeft staan, maar indien er financiële sancties aan voltrokken zijn, is *Cinque Stelle* minder huiverig. Op de vraag: ‘Should the EU financially sanction countries found to be violating EU principles on rule of law?’ hebben zij allen negatief gestemd.⁷⁰

---

⁷⁰ Movimento 5 Stelle, ‘2019 European Parliament Elections! - You Vote’, (versie 2019), <https://yourvotematters.eu/en/profile/ep/movimento-5-stelle> (20 januari 2021).

5. Conclusie

Tijdens dit onderzoek stelde ik mijzelf de vraag of sprake is van (dis)continuïteit tussen het gedachtegoed van *Cinque Stelle*, *De Lega* en de stemresultaten binnen het Europees Parlement. Door middel van een vergelijkingsanalyse ben ik tot onderstaande bevindingen gekomen. Allereerst heb ik vastgesteld dat *de Lega* een kritische houding tegenover de Europese Unie heeft aangenomen, terwijl tijdens de stemresultaten een gematigd positieve lijn werd gesignaleerd. Het oogt alsof *de Lega* zich radicaler opstelt in de media dan zij daadwerkelijk over dit onderwerp stemmen. Daarnaast is deze radicale opstelling voornamelijk vastgesteld bij partijleider Matteo Salvini. Dit bevestigt het beeld van ‘sterk leiderschap’ als onderdeel van een populistische partij. Hierbij lijkt het alsof *de Lega* de persoonlijke bevindingen van Matteo Salvini (radicalisme) uitstraalt in de media, maar uiteindelijk een gematigder stembeleid volgt binnen het Europees Parlement. Ten tweede, is er op het gebied van migratie een continuïteit tussen gedachtegoed en stemresultaten gevonden. *De Lega* is constant gebleken in de negatieve uitlatingen over migranten en deze negatieve trend zien wij ook terugkomen binnen de stemresultaten. Ten derde, is er op het thema klimaat discontinuïteit aangetroffen in de verstrekking van informatie. Er is weinig tot geen informatie beschikbaar over hoe *de Lega* zich opstelt tegenover het thema klimaat, terwijl wel degelijk belangrijke (negatieve) stemresultaten zijn gevonden (o.a. Parijs Klimaatakkoord 2016). Ik heb daarbij het idee gekregen dat *de Lega* geen uitspraak over het klimaat wilt doen om op deze wijze optimale populariteit te behalen. Enerzijds dragen zij uit voor een ‘duurzamere economie’ te zijn, anderzijds stemmen zij consistent negatief als het gaat over het klimaat. Er is hierbij een duidelijke (dis)continuïteit aanwezig. Als wij alle resultaten samennemen is er sprake van (dis)continuïteit tussen het gedachtegoed van *de Lega* en hetgeen zij stemmen binnen het Europees Parlement. In mijn optiek bevestigt dit het beeld van populistische partijen en is er daarmee een gevaar voor misperceptie bij de achterban van *de Lega*.

De bevestiging van (dis)continuïteit bij *de Lega* is ook aangetroffen binnen *Cinque Stelle*. Allereerst neemt deze partij een zeer kritische houding aan; ‘een streven naar een culturele revolutie’. Tegelijkertijd zien we een gematigder beeld terugkomen in de stemresultaten. Daarnaast straalt het gedachtegoed uit dat zij een ‘groene’ partij zijn, maar vormen zij tegelijkertijd een coalitie met klimaatsceptici. Het oogt hierdoor voor mij alsof de identiteit van *Cinque Stelle* afhankelijk is van hetgeen voor Italië op dat moment van belang is. Dit beeld wordt bevestigd tijdens de stemming over ‘*rule of law*’ waarbij zij tegen financiële sancties

stemmen indien een schending hiervan plaats zou vinden, dit zou voor Italië namelijk zeer nadelig uitkomen. Het nationale belang stellen zij daarmee voor hetgeen de partij voor zou staan, namelijk; het 'gelijkheidsideaal'. Door het analyseren van het discours van de partij was een overgrote 'tegenstem' binnen het Europees Parlement mijn verwachting. In realiteit bleek *Cinque Stelle* naar mijn idee niet zo negatief, 'vernieuwend', of 'anders' als zij zich profileren in de media. Daarmee is zeker enig (dis)continuïteit door de tijd heen aangetroffen. Afsluitend bevindt *Cinque Stelle* zich naar mijn idee in een 'identiteitscrisis'. Hoewel zij net als *de Lega* niet stemmen zoals de verwachting zou schetsen, is er bij *de Lega* op de meeste vlakken wel een duidelijke identiteit gevormd. Ik wil dit onderzoek daarmee eindigen met een aantal kritische vragen: 'Is de achterban van *de Lega* zich bewust van de klimaat sceptische houding die zij aannemen?' en 'Is de achterban van *Cinque Stelle* zich wel bewust van de wisselende positie tegenover migranten en het gelijkheidsideaal?' Verder onderzoek waarbinnen de achterban van beide partijen wordt betrokken, lijkt mij daarmee een zeer waardevolle toevoeging aan het academische debat over populisme in de praktijk.

Bibliografie

Primaire bronnen

‘Blog delle Stelle’. *Il Blog delle Stelle*, (versie 2014-2019) <https://www.ilblogdellestelle.it/> (14 januari 2021).

‘2019 European Parliament Elections! - You Vote’. (versie 2019), <https://yourvotematters.eu/en/profile/ep/movimento-5-stelle>. (15 januari 2021).

Alexander Ruser, ‘Nationalising the Climate: Is the European Far Right Turning Green?’ *Green European Journal*, (versie 27 september 2019), <https://www.greeneuropeanjournal.eu/nationalising-the-climate-is-the-european-far-right-turning-green/>, (15 januari 2021).

Beppe Grillo, ‘17 Obiettivi per lo sviluppo sostenibile | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 20 mei 2018), <https://www.beppegrillo.it/17-obiettivi-per-lo-sviluppo-sostenibile/>. (15 januari 2021).

‘Beppe Grillo over Europa - VPRO Tegenlicht’. *VPRO*. (versie 21 september 2010), https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/speel~POMS_VPRO_6333968~beppe-grillo-over-europa~.html. (15 januari 2021).

‘Beppe Grillo - VPRO Tegenlicht’. *VPRO*. (versie 10 januari 2017) <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/lees/biografieen/g/beppe-grillo.html>. (15 januari 2021).

Beppe Grillo, ‘Immigrazione, il M5S al lavoro in UE | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 7 september 2014), <https://www.beppegrillo.it/immigrazione-il-m5s-al-lavoro-in-ue/>. (15 januari 2021).

Beppe Grillo, ‘In Europa per l’Italia | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 16 maart 2014), <https://www.beppegrillo.it/in-europa-per-litalia/>. (15 januari 2021).

Beppe Grillo, ‘In Europa per l’Italia | Il Blog di Beppe Grillo’, (versie 16 maart 2014) <https://www.beppegrillo.it/in-europa-per-litalia/>.

Beppe Grillo, 'Nessun risultato per' (versie 20 mei 2018) <https://www.beppegrillo.it/17-obiettivi-per-lo-sviluppo-sostenibile/> (15 januari 2021).

Beppe Grillo, 'Passaparola: Europa o no? di Luigi Zingales | Il Blog di Beppe Grillo', 18 april 2016. <http://www.beppegrillo.it/passaparola-europa-o-no-di-luigi-zingales/>.

Beppe Grillo, 'Quale Europa e per quale fine? | Il Blog di Beppe Grillo', 23 juni 2018. <https://www.beppegrillo.it/quale-europa-e-per-quale-fine/>.

Carol King, 'EXCLUSIVE: Interview with Beppe Grillo, Leader of the MoVimento 5 Stelle Political Party | ITALY Magazine', (versie 22 oktober 2012) <https://www.italymagazine.com/featured-story/exclusive-interview-beppe-grillo-leader-movimento-5-stelle-political-party>. (15 januari 2021).

'David Borrelli - VoteWatch Europe'. (versie 2014-2019) <https://term8.votewatch.eu/en/term8-david-borrelli.html>. (19 januari 2021).

Emma Wallis, 'Anti-Migrant "Salvini Laws" Are Still in Use in Italy'. *InfoMigrants*, (versie 21 januari 2020), <https://www.infomigrants.net/en/post/22211/anti-migrant-salvini-laws-are-still-in-use-in-italy>. (21 januari 2020).

'European Parliament Elections: The Italian Lega Nord Chooses Le Pen's Extreme Right-Wing Party - Eunews', (versie 16 januari 2014), <https://www.eunews.it/en/2014/01/15/european-parliament-elections-the-italian-lega-nord-chooses-le-pens-extreme-right-wing-party/11867>. (15 januari 2021).

Fabio Poletti, 'Salvini: la Lega ci sta' (versie 14 november 2013). <https://www.lastampa.it/politica/2013/11/14/news/salvini-la-lega-ci-sta-1.35956393>. (15 januari 2021).

'Good Country - Matteo Salvini - Italy - The Global Vote'. *Good Country*. Geraadpleegd 15 januari 2021. <https://www.goodcountry.org/global-vote/elections/italy/candidates/matteo-salvini/>.

Holly Ellyat, ‘Pack Your Bags,” Italy’s New Leaders Tell 500,000 Illegal Migrants — but It’ll Cost Them’ (versie 4 juni 2018), <https://www.cnn.com/2018/06/04/pack-your-bags-italys-new-leaders-tell-500000-illegal-migrants--but-itll-cost-them.html>. (15 januari 2021).

Jonathan Millman, ‘CNBC Interview with Lega’s Deputy Leader Lorenzo Fontana’, (versie 6 maart 2018), <https://www.cnn.com/2018/03/06/cnbc-interview-with-legas-deputy-leader-lorenzo-fontana.html>. (15 januari 2021).

‘List of MEPs’. (versie 2019) <https://term8.votewatch.eu/en/term8-european-parliament-members.html>. (19 januari 2021).

‘Lorenzo Fontana - VoteWatch Europe’, (versie 2019) <https://term8.votewatch.eu/en/term8-lorenzo-fontana.html> (19 januari 2021).

Melissa Bell, ‘Matteo Salvini: Being called a populist is “a compliment” - CNN’, (versie 27 juni 2018), <https://edition.cnn.com/2018/06/27/europe/matteo-salvini-interview-intl/index.html> (15 januari 2021).

‘Mara Bizzotto - 2019 EP elections’. (versie 2019) <https://yourvotematters.eu/en/profile/ec/mara-bizzotto>. (15 januari 2021).

‘Marco Zanni - VoteWatch Europe’. (versie 2019) <https://term8.votewatch.eu/en/term8-marco-zanni.html>. (15 januari 2021).

‘Mario Borghezio - VoteWatch Europe’. (versie 2019) <https://term8.votewatch.eu/en/term8-mario-borghezio.html#vote-tabs-1>. (15 januari 2021).

‘Matteo Salvini - VoteWatch Europe’, (versie 2019) <https://term8.votewatch.eu/en/term8-matteo-salvini-2.html>. (15 januari 2021).

‘MoVimento 5 Stelle | Facebook’, z.d. <https://www.facebook.com/movimento5stelle/>.

Il Blog delle Stelle, ‘Cambiamento climatico e preservazione della vita sulla Terra: il M5S in Bolivia’, (versie 10 oktober 2015),

https://www.ilblogdellestelle.it/2015/10/cambiamento_climatico_e_preservazione_della_vita_sul_la_terra_il_m5s_in_bolivia.html (15 januari 2021).

Silvia Borrelli, 'Italy's Populists Gain Upper Hand in EU Fight', (versie 3 juli 2019)

<https://www.politico.eu/article/eus-own-goals-score-for-italys-populists/>. (15 januari 2021).

'Il #ProgrammaImmigrazione del MoVimento 5 Stelle: obiettivo sbarchi zero - Il Blog delle Stelle',
(versie 2016)

https://www.ilblogdellestelle.it/2017/07/il_programmaimmigrazione_del_movimento_5_stelle_obiettivo_sbarchi_zero.html (15 januari 2021).

Vito Crimi, 'Immigrazione: contano i risultati', (versie 15 september 2019).

<https://www.ilblogdellestelle.it/2019/09/immigrazione-contano-i-risultati.html>. (19 januari 2021).

UNHCR, 'Situation Mediterranean Situation'. (11 januari 2021)

<https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5205>. (15 januari 2021).

Secundaire literatuur

- Albertazzi, Daniele, Arianna Giovannini, and Antonella Seddone. "No Regionalism Please, We Are Leghisti!" the Transformation of the Italian Lega Nord Under the Leadership of Matteo Salvini." *Regional & Federal Studies* 28, no. 5, 2018.
- Corduwener, Pepijn, en Arthur Weststeijn. *Het Italiaanse Experiment: Een Nieuwe Geschiedenis Van Modern Italië*. Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2020.
- Di Maggio, Marco, and Manuela Perrone. "The Political Culture of the Movimento Cinque Stelle, from Foundation to the Reins of Government." *Journal of Modern Italian Studies* 24, no. 3, 2019.
- Froio, Caterina, Pietro Castelli Gattinara, Giorgia Bulli, and Matteo Albanese. *Casapound Italia : Contemporary Extreme-Right Politics*. Routledge Studies in Fascism and the Far Right. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2020.
- Gattinara, Pietro Castelli, en Caterina Froio. 'Opposition in the EU and Opposition to the EU: Soft and Hard Euroscepticism in Italy in the Time of Austerity', 2014.
- Gilbert, Mark, Erik Jones, and Gianfranco Pasquino, eds. *The Oxford Handbook of Italian Politics*. Oxford Handbooks Online. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Mammone, Andrea, Ercole Giap Parini, and Giuseppe A Veltri. *The Routledge Handbook of Contemporary Italy : History, Politics, Society*. Routledge Handbooks, Hoboken: Taylor and Francis, 2015.
- Napoletano, Anna. *Innovative Politics: Does The Five Star Movement Deviate from its "Democratic Formula"*, Radboud Universiteit, 2017.
- Pelinka, Anton. *Right-Wing Populism in Europe : Politics and Discourse*. Bloomsbury Academic, doi:[10.5040/9781472544940](https://doi.org/10.5040/9781472544940), 2013.
- Poli, Eleonora, and Mark Valentiner. "From Albertini to Anti-Europeanism: Shades of Euroscepticism in Italy." *L'europe En Formation* 373, no. 3, 2014.
- Poli, Eleonora, en Mark Valentiner. 'From Albertini to Anti-Europeanism: Shades of Euroscepticism in Italy'. *L'Europe en Formation* n° 373, nr. 3, 2014.

Zaslove, Andrej. *The Re-Invention of the European Radical Right : Populism, Regionalism, and the Italian Lega Nord*. Montréal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2011.